

תקנת אושא

א. הגמ' בכתובות עוסקת בתקנות שנתקנו באושא, ואחת מהתקנות היא התקנה שלא לבזבז יותר מחומש (כתובות נ):

א"ר אילעא: באושא התקינו, המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש.

עולה מפשטות דברי ר' אילעא שבאושא אסרו ליתן יותר מחומש לצדקה בכלל ולמצוות בפרט, ולא חייבו ליתן חומש. כך משתמע ביתר חדות מהמשך דברי הגמ' (שם):

תניא נמי הכי: המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות; ומעשה באחד שבקש לבזבז [יותר מחומש] ולא הניח לו חבריו, ומנו? רבי ישבב, ואמרי לה רבי ישבב, ולא הניחו חבריו, ומנו? רבי עקיבא. אמר רב נחמן, ואיתימא רב אחא בר יעקב: מאי קרא? וכל אשר נתן לי עשר אעשרנו לך.

כך עולה גם מסוגיה נוספת בכתובות שעוסקת בתקנת אושא (כתובות סז):

כי קא ניחא נפשיה (כאשר עמד מר עוקבא למות), אמר: אייתו לי חושבנאי דצדקה (הביאו לי את החשבונות שבהם כתוב כמה צדקה נתתי כל חיי), אשכח דהוה כתיב ביה שבעת אלפי דינרי סיאנקי, אמר: זוודאי קלילי ואורחא רחיקתא (רש"י: צידה קלה הכינותי לדרך רחוקה שאני יוצא לה), קם בזבזיה לפלגיה ממניה (נתן חצי מרכושו לצדקה). היכי עבד הכי? והאמר ר' אילעאי: באושא התקינו, המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש! הני מילי מחיים, שמא ירד מנכסיו, אבל לאחר מיתה לית לן בה.

מהותה של תקנת אושא היא אפוא איסור לתת יותר מחומש, קביעת המקסימום שממנו אסור לעלות, ולא קביעת המינימום שממנו אסור לרדת. וכך כותב הרמב"ם בהלכותיו (ערכין ת, ג):

לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו, והעושה כן עובר על דעת הכתוב שהרי הוא אומר מכל אשר לו ולא כל אשר לו כמו שבארו חכמים, ואין זו חסידות אלא שטות שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו, ובזה וכיוצא בו אמרו חכמים חסיד שוטה מכלל מבלי עולם, אלא כל המפזר ממונו במצות אל יפזר יותר מחומש, ויהיה כמו שצוו נביאים מכלכל דבריו במשפט בין בדברי תורה בין בדברי עולם, אפילו בקרבנות שאדם חייב בהן הרי חסה תורה על הממון ואמרה שיביא כפי מסת ידו, קל וחומר לדברים שלא נתחייב בהן אלא מחמת נדרו שלא ינדור אלא כראוי לו שנאמר איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך.

ב. מפתיעים וקשים אפוא דברי הרמב"ם בפירושו למשנה. המשנה בפאה מלמדת (א, א):

אלו דברים שאין להם שיעור הפאה והבכורים והראיון וגמילות חסדים ותלמוד תורה.

וכותב על כך הרמב"ם בפירושו (שם):

וגמילות חסדים, פירושו "אלמכאפאה באלאפצ'אל", והוא שם נופל על שני סוגים מהמצות, האחד הוא השתתפות האדם עם ישראל בממונו, כגון הצדקה ופדיון שבויים. והשני השתתפות האדם עם ישראל בגופו, כגון ניחום אבלים, ולווית מתים, ושמחת חתנים, ודומיהם. ואמרו כאן שגמילות חסדים אין לה שיעור, רצונו לומר בהשתתפות האדם בגופו. אבל השתתפותו בממונו יש לו גבול והוא חמישית ממונו, ואינו חייב לתת יותר מחמישית ממונו אלא אם עשה כן במדת חסידות, ואמרו נמנו באושא להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה. וביאור השאלה הזו אצלי

כך, אם ראה האדם שביום הרי הוטל עליו לפדותם כמו שצוה ה', או רעבים או ערומים הרי הוטל עליו להאכילם ולכסותם כמו שאמר ה' די מחסורו אשר יחסר לו, כלומר שישלים לו כל מה שחסר לו, והרי הוא חייב להשלים להם כל מחסורם כל זמן שמחסורם או צורך פדיונם הוא פחות מחומש ממונו או חמישיתו, אבל אם הם צריכים יותר מחומש ממונו נותן החומש בלבד ומסתלק, ואין עליו חטא בהמנעו מהשלים כל מה שהם צריכים כיון שהוא יותר מהחומש. אבל אם לא יזדמן לו שום דבר מכל מה שאמרנו מפריש את החומש מכל הכנסותיו לא מן הקרן ומוציאו בדבר מצוה.

דייק היטב בדברי הרמב"ם: כמה אדם חייב לתת? האם אסור לו לתת יותר מחומש? מה עשתה תקנת אושא לפי פירושו, אסרה ליתן יותר מחומש או חייבה לתת חומש?

עולה מדברי הרמב"ם שתקנת אושא חייבה את האדם לתת חומש: 'השתתפותו בממונו יש לו גבול והוא חמישית ממונו, ואינו חייב לתת יותר מחמישית ממונו', דווקא יותר מחמישית אינו חייב לתת אבל חמישית חייב לתת. כך עולה גם מדבריו בהמשך, 'והרי הוא חייב להשלים להם כל מחסורם כל זמן שמחסורם או צורך פדיונם הוא פחות מחומש ממונו או חמישיתו'. זאת ועוד, לדבריו תקנת אושא לא אסרה על האדם ליתן יותר מחומש, 'ואינו חייב לתת יותר מחמישית ממונו אלא אם עשה כן במדת חסידות'. תקנת אושא עסקה אפוא במינימום שחייבים לתת, חומש, ולא במקסימום שמותר לתת.

חזור לשתי הסוגיות שלמדנו באות הראשונה, וכן אל הלכת הרמב"ם בערכין, למד אותן שוב והקשה מהן על דברי הרמב"ם!

ג. דברי הרמב"ם בפירושו למשנה שתקנת אושא הגדירה את החיוב ולא אסרה ליתן יותר מכך קשים מאוד: הרי שתי הסוגיות שלמדנו מלמדות ההפך! יתכן שהרמב"ם בפירושו למשנה צעד בדרכו של הירושלמי. בירושלמי תקנת אושא מנוסחת אחרת (ירושלמי פאה א, א):

וגמילות חסדים (אין לה שיעור) הדא דתימר בגופו (המשנה מדברת על גמ"ח בגופו, כגון ביקור חולים וכדומה, שלה אין שיעור) אבל בממונו יש לו שיעור, ואתיין כיי דמר רבי שמעון בן לקיש בשם רבי יהודה בן חנינא נמנו באושא שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצות.

דייק היטב בדברי הירושלמי, בהבדל בין הניסוח של התקנה בבבלי ובירושלמי, וכן חזור לשורות הראשונות של פירוש הרמב"ם. תוכל לראות בירושלמי מקור לרמב"ם?

מניסוח הבבלי, 'באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש', משתמע שבאושא רק אסרו ליתן יותר מחומש. מהירושלמי, לעומת זאת, עולה שבאושא חייבו ליתן חומש, 'שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצות'. יתכן אפוא שהרמב"ם בפירושו למשנה צעד בדרך הירושלמי.

האם אכן ניתן לראות בסוגיית הירושלמי מקור להבנה אחרת של התקנה? נתבונן בהמשכה (שם):

עד היכן? רבן גמליאל בן איניאי ורבי אבא בר כהנא חד אמר עד כדי תרומה ותרומת מעשר¹.
 וחרנה אמר כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך כמראשית כל תבואתך (שני אחזים מכל הפירות,
 כשיעור תרומה גדולה בלבד).

נלמד את פירושו של הר"ש מסירילאו לסוגיית הירושלמי:

כלומר עד חומש יכול לבזבז נכסיו אבל לא יפריש יותר ויבזבז יותר... עד היכן כלומר האי
 שיעורא דחומש דאמרן הוא שלא יותר אלא עד כאן ולא יותר, אבל השיעור הנאה שיבור לו
 האדם עד היכן.

מהו פירוש שאלת הירושלמי 'עד היכן?' הקשה משאלה זו על ההבנה שהצגנו לעיל.

מכך שהירושלמי שואל 'ועד היכן' ועונה תשובה אחרת, עולה לכאורה שגם להבנתו תקנת אושא עסקה
 במקסימום שיותר לתת ולא במינימום שיש לתת כפי שפירש הרמב"ם בפירושו למשנה.

ד. רבותינו, החיד"א והחפץ חיים, התמודדו עם הקושיות על דברי הרמב"ם בפירושו למשנה. הם
 ביקשו לטעון שבאושא תקנו שתי תקנות שעוסקות בשני מצבים שונים: הרמב"ם בפירושו למשנה
 עסק באחת, וסוגיות הבבלי והרמב"ם בערכין עסקו בשנייה. נפתח בדברי החיד"א (ברכי יוסף יו"ד
 רמט):

ואפשר לישב דהרמב"ם ז"ל בפירושו סבר דיש חילוק בין רוצה לחלק נכסיו לעניים מאליו
 ומעצמו, ובין אם האלהים אינה לידו פדיון שבויים, או כי יראה ערומים או רעבים גם צמאים
 נפשם תתעטף נשים וטף, וסבר הרב דהכי תקון, דאם לא נזדמן לו אחת מהנה אין לו חיוב
 לבזבז חומש, וכי תאוה נפשו לבזבז אל יבזבז יותר מחומש כלל, אפילו דבר מועט. והיינו
 דפריך בתלמוד פרק מציאת האשה עליה דמר עוקבא, איך בחלקות ישית למו לעניים פלגא
 דנכסיה, מאליו ומעצמו. וגם ר"ג שלח כזאת לר' ישבב דפלג לכלהו נכסי. ובפרק נערה נמי אמרו
 מעשה באחד שבקש לבזבז יותר ולא הניחוהו. וכולהו מיירי כי לא נזדמן לידם אחת מאלה,
 אלא מעצמו כל חד פזר נתן לאביונים אל עירו ואל שער מקומו. ואולם כי יקרא שבויים ואל פת
 רוצים וערומים, אז חיובא רמיא לתת חומש, והיינו דאמרו בירושלמי פ"ק דפאה, באושא נמנו
 שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצות, וריהטא דלישנא משמע שצריך להפריש, ומפרשה
 הרב בנזדמן לידו חדא מהני מילי ודכוותייהו, וכמו שכתב בהדיא בפירושו. וזה שדקדקו
 בתלמודין פרק נערה ואמרו, המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, דוקא מבזבז, שמחלק נכסיו
 לעניים בלי שאלה ובלי סיבה מחודשת. ואם בא לידו פדיון שבויים והצל נפשות ומטים להרג
 ודכוותייהו, חומש חיוב, ואם רוח נדיבה שבו מסלקת את הדמ'ם ומוסיף על חומש רשאי, ומדת
 חסידות היא. ועלה בידינו דהירושלמי והבבלי שוים, ומדקדוקי סופרים לשון חכמים בשני
 התלמודים שפר קדמיה לחלק חילוק זה. ולזה מטיין דברי הרמב"ם בחיבורו דבסוף ערכין, שכתב
 לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו וכו', אלא כל המפזר ממונו אל יפזר יותר מחומש.
 מיירי כשהוא מעצמו בא לחלק, דומיא דמקדיש ומחרים, ועליו אמרו אל יבזבז יותר מחומש.

1. שלושה אחזים מכל הפירות. שיעור תרומה גדולה לאדם בינוני הוא אחד מחמשים, שני אחזים. ושיעור
 תרומת מעשר, התרומה שהלוי מפריש לכהן מהמעשר שקיבל, הוא אחד ממאה מסך כל הפירות, דהיינו
 אחוז אחד. נמצא ששתי התרומות בסך הכל הן שלוש ממאה.

החפץ חיים בספרו **אהבת חסד** הלך בדרך דומה (ב, יט):

אך באמת ניהא הכל דהרמב"ם בפירוש המשנה סובר דלשון הירושלמי דקאמר 'באושא נמנו שיהיה אדם מפריש חמש נכסיו למצוה' משמע דצריך להפריש מדינא ולא למצוה בעלמא, ובבלי קאמר המבזבז משמע דהוא רק מזה טובה בעלמא... ועל כן מחלק בין ענין לענין והוא דהבבלי מירי היכא דלא קיימי עניים והוא מבזבז נכסיו ומחפש אחר עניים ושאר מצוות לחלק להם, ולכן חמש הוא רק מזה טובה בעלמא... והירושלמי מיירי היכא דקיימי ענים, לכך עד חמש צריך להפריש מדינא אם ידו משגת כדי לקיים "די מחסורו אשר יחסר לו". ומה שאמר נמנו (לשון תקנה ולא דין תורה) היינו שהסכימו בניהם דמה שאמרה תורה "די מחסורו" היינו עד חמש מנכסיו ולא יותר... וסבירא ליה להרמב"ם דהיכא דקיימי עניים לא תקנו רבנן בזה כלל דאל יבזבז יותר מחמש דאם רוצה יכול להפריש ממתת חסידות... נחזור לענייננו דהיכא דקיימי עניים סבירא ליה להרמב"ם דמדינא חייב עד חמש נכסיו. ובהכי נתישב לי מה שכתב הגר"א באגרתו הקדושה עלים לתרופה שכתב לבני ביתו וזה לשונו שם: שלמען ה' שתפריש את החמש כאשר ציוותיך ולא תפחות כאשר הזהרתך כי בפחות מזה עוברים בכל רגע על כמה לאוין ועשיין... ולכאורה הוא נגד הגמרא דמגמרא משמע דאין מחויב מצד הדין בחמש, רק שהמבזבז אל יבזבז יותר מחמש, ועל כרחך דהגר"א מיירי היכא דקיימי עניים וסבירא ליה להגר"א כמו הרמב"ם דהיכא דקיימי עניים מחויב עד חמש נכסיו.

מהן שתי התקנות שתקנו באושא להסברם של הברכי יוסף והאהבת חסד?

לדבריהם, באושא תיקנו שתי תקנות שונות, תקנות שעוסקות בשני מצבים: התקנה הראשונה הגדירה את חיובו של אדם שעני ניצב לפניו ומבקש ממנו צדקה: הוא חייב לתת חומש² ומותר לתת יותר מכך. התקנה השנייה עסקה באדם שנותן מכספו לצדקה בלא שעני מסוים מבקש ממנו עזרה: אסור לתת יותר מחומש וודאי שאין חיוב לתת כך. הרמב"ם בפירושו למשנה, המחייב ליתן חומש ומתיר ליתן יותר מכך, עסק בתקנה שהגדירה את החיוב כשעני ניצב מול האדם. שתי סוגיות הבבלי והרמב"ם בערכין, שהבינו שבאושא אסור ליתן יותר מחומש ולא חייבו לתת כך, עסקו בתקנה השנייה, התקנה שעסקה באדם שנותן מכספו לצדקה בלא שעני מסוים ניצב לפניו ומבקש תמיכה.

סכם את עמדת הרמב"ם כפי שעולה מפירושם של הברכי יוסף והחפץ חיים ואת ההלכות שעולות מכך. מה אתה חושב על הדברים? הם קשים לך? מדוע?

ה. דברים אלו המחייבים אדם לתת חומש מרווחיו לעני שניצב לפניו מפתיעים מאוד. דמיינו את עצמכם מול אדם עני שמבקש ממכם עזרה במימון חתונת בתו, להכנסת כלה. האם אתם חייבים לתת לו חומש מהמשכורת שלכם? מדוע שנאמר כך? וכי אנו האנשים היחידים בעולם? אין אנשים נוספים שיכולים לעזור לו? שכל אחד ייתן קצת וביחד נעזור לו כולנו! ואכן מדברי הרמב"ם בהלכותיו עולה אחרת (מתנות עניים ז, א - ה):

2. כדאי להזכיר כאן במאמר מוסגר את דברי הירושלמי בהמשך לפיהם שיעור חומש בעיקרו אינו מהקרן אלא מהרווחים, מהמשכורת החודשית ולא מכל רכושו של האדם.

מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת³, שנאמר פתוח תפתח את ידך לו ונאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך ונאמר וחי אחיך עמך. וכל הרואה עני מבקש והעלים עיניו ממנו ולא נתן לו צדקה עבר בלא תעשה שנאמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיק האביון. לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו, אם אין לו כסות מכסים אותו, אם אין לו כלי בית קונין לו, אם אין לו אשה משיאין אותו. בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת⁴ נותן לו כפי השגת ידו וכמה⁵ עד המישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה.

מה ההבדל בין דברי הרמב"ם בפירושו למשנה ובין דבריו בהלכות?

בעוד שבפירושו למשנה כתב הרמב"ם שאדם חייב לתת חומש מנכסיו לעני הניצב לפניו וזקוק לכך, בהלכותיו הוא כותב, 'עד המישית נכסיו מצוה מן המובחר'. מצוה מן המובחר ולא חובה. האם הרמב"ם חזר בו? כך כתב הברכי יוסף (סם): אבל יש קצת הפרשה בין פירושו לחיבורו, דבהזדמן אחת מאלה לפי פירושו חייב לתת חומש, ולפי חיבורו אינו חיוב, רק מצוה מן המובחר לתת חומש. ודוק. אולם, נראה שהרמב"ם לא חזר בו בחיבורו לגמרי: הרמב"ם לא מזכיר בהלכות אלו את האיסור ליתן יותר מחומש, ומכאן שהוא נשאר נאמן לטענה שהאיסור ליתן יותר מחומש לא נאמר כאשר עני ניצב מולו ומבקש ממנו תמיכה אלא באדם שמחלק מעצמו ממון לעניים ותורם כסף לקרן חסד וכו' וכפי שכתב החיד"א לעיל. מדברי החפץ חיים, לעומת זאת, עולה שהרמב"ם לא חזר בו כלל (סם): אמנם מדברי הרמב"ם בהלכות מתנות עניים שכתב בא עני ושאל עד חמש נכסיו מצוה מן המובחר, עיין שם, משמע דסבירא ליה דאפילו היכא דקיימי עניים אין מחויב מן הדין להפריש חמש מנכסיו, רק למצוה מן המובחר, וסותר לפירושו... ואולי יש לומר דבחיבורו איירי דאין ידו משגת ברווח ליתן עד חמש נכסיו, לכן הוא רק מצוה מן המובחר לדחוק עצמו לזה, מה שאין כן כשידו משגת לזה.

באיזה מצב הרמב"ם עוסק בפירושו למשנה ובאיזה בהלכותיו?

אדם חייב לתת חומש לעני שניצב מולו רק כאשר 'ידו משגת לזה' ברווח ובקלות. אך כאשר 'אין ידו משגת ברווח ליתן עד חומש נכסיו', וצריך 'לדחוק עצמו לזה', אינו חייב לעשות זאת. במקרה מעין זה עוסק הרמב"ם בהלכותיו: באדם שצריך לדחוק עצמו לנתינת חומש, ואדם שכזה אינו חייב לתת חומש לעני שניצב מולו. אך אדם שידו משגת לכך ברווח חייב ליתן חומש מנכסיו לעני הזקוק לכך ונמצא מולו.

3. כלומר, כאשר אתה אדם אמיד והעני מבקש ממך סכום שאינו גדול כל כך וביכולתך לספק את רצונו עליך לעשות זאת. הרמב"ם מדבר כאן על מצב שבו העני מבקש סכום שקטן בהרבה מחומש מנכסיו האדם.
4. וכגון שהעני מבקש סכום גדול לחתונת בתו וכדומה והוא אינו אמיד כל כך.
5. עליו ליתן כאשר אין ביכולתו לספק את כל רצונו של העני.

חזור ולמד שוב את דברי הרמב"ם בהלכות והתבונן בהם והקשב להם. אם היית צריך לבחור דרך אחת, של הברכי יוסף או של החפץ חיים, באיזו היית בוחר? מדוע?

אילו היה עלי לבחור, הייתי בוחר בחיד"א, שכן פירושו של החפץ חיים קשה לכאורה: הרמב"ם לא מזכיר בהלכותיו חיוב ליתן חומש, ולא מזכיר חילוק בין אדם שקל לו לתת חומש ובין אדם שקשה לו לעשות זאת! הוא רק כותב, 'נותן לו כפי השגת ידיו, וכמה עד חמישית מנכסיו מצוה מן המובחר'. קל אפוא יותר לומר לכאורה שהרמב"ם חזר בו בחיבורו, ולמסקנתו אין חיוב לתת חומש לעני. אולם, כאמור אין חיוב ליתן חומש אך מותר לדעת הרמב"ם ליתן יותר מכך. זאת בניגוד למצב שבו אדם נותן מכספו לצדקה בלא שעני מסוים מבקש ממנו תמיכה, אז אסור לתת יותר מחומש מנכסיו.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. מה תקנו באושא? מה עולה מפשטות הסוגיות בבבלי והמפרשים והרמב"ם בערכין?
2. מה תקנו באושא לפי דברי הרמב"ם בפירושו למשנה? כמה אדם חייב לתת לפי דבריו שם, והאם אסור לו לתת יותר מחומש? מה הקושי בדברים מסוגיות הבבלי שלמדנו? הצג את הסברם של החיד"א והחפץ חיים. מה תקנו באושא לפי הסברם? מתי אסור לתת יותר מחומש?
3. מה הקושי בין דברי הרמב"ם בהלכות מתנות עניים ובין דבריו בפירוש המשנה? מהי תשובת החיד"א? מהי תשובת החפץ חיים? מהי ההלכה שעולה מכל תשובה בשאלת החיוב ליתן חומש מהרווחים לעני שניצב מול האדם?